

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ'NDE OL- CEVHERİ FİİLİ

Zikri TURAN

Bugün, gerek Türkiye Türkçesi gerek onun tarihi bir safhası durumundaki Eski Anadolu Türkçesi ile alâkalı çalışmaların kabarıklığı karşısında –ki bunların bir külliyat tamamıyetiyle zikr edilmesi, yalnız burası için değil, müstakil ciltler için bile zordur–, mükemmel birer el kitabı halinde bir Türkiye Türkçesi dil bilgisinin ve sözlüğünün, hassaten Eski Anadolu Türkçesi dil bilgisinin ve sözlüğünün hazırlanmamış olması, çok şaşırtıcı gelmektedir.¹

Eski Anadolu Türkçesi sahasında, hem metin neşriyatı hem de müstakil dil bilgisi mevzuları hakkındaki çalışmalar, sayıca hayli artarak memnuniyet verici seviyeye ulaşmış bulunmasına rağmen, bu çalışmaların ihtiyaca cevap verici bir mükemmelliğe ve tamamıyete eriştiğini söyleyemiyoruz. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden günümüze taşınmış olanlara ilâve olunabilecek başka eserlerin de eksikleri giderici payının bulunduğunu kabullenmekle beraber, bizce asıl problem, eldeki eserlerin kifayetsizliğinden ve Eski Anadolu Türkçesi üzerinde yapılan çalışmaların azlığından kaynaklanmaktadır. Problemin asıl mühim tarafını, yapılan çalışmalara hâkim olması lâzım gelen tamamıyet fikrinin ve metodların eksikliğinden, eldeki malzemelerin üstüne çıkılamaması, ilmî tefekkürün toparlayıcı ve terki edici sonuçlarına ulaşılabilmesi meydana getiriyor. Aslında bu, Türk dilinin bütün sahalarını ve mes'elelerini kavrayan çok umumi probleminin Eski Anadolu Türkçesi'nde de tezahür etmesinin bir sonucudur: Coğrafi yayılma ve nüfus hareketleri ile alâkalı hızlı gelişmeleri ve değişimleri ihtiva eden büyük medeniyet dönemimizle, Eski Türkçe dönemi ve daha önceki dönemlerin birlikte oluşturdukları son derece

---

¹ Burada, bilhassa F. K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 1977; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, *Türk Dünyası El Kitabı*, II. C., Ankara 1992, s. 120-146; TDK, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Ankara, I-VIII. c., Ankara 1963-1977, gibi çalışmalar, bu sahada yapılmış değerli hizmetlerdir.

girift tabakalaşmaları çerçeveleyen, Türk dilinin bu manzarası, yapılan çalışmalarla sonuçları birlikte ele alındığında bizi, bu manzaranın, her araştırmacıyı bilerek ve bilmeyerek idare ettiği; böylece, yapılan çalışmaların tereddütlü ve ihtilafli yürümesine sebep olduğu fikrine götürmektedir. Denilebilir ki dilimizin manzarasını belirleyen tabakalaşmaların idare ettiği çalışmalar, yeterli tasnife ve tahlile dayanan malzemeler elde edilmeden, umumî mukayeseler girdabında tereddütlü ve ihtilafli verimlere dönüşmüş, başta da işaret edildiği cepheden, efradını cami ayyarını mani sonuçların alınmasını oldukça geciktirmiştir. Öyleyse, yapılacak çalışmaların istikametinin nasıl bir seyir takib edeceği problemiyle karşı karşıyayız demektir.² "Oğuzların Anadolu'ya girdikleri zaman konuştukları dili bir kül hâlinde ele almalıyız ve bugünkü Anadolu Türkçesi'nin kelime hazinesinin esas tabakasını bu dilde aramalıyız." diyerek Eski Anadolu sahasında umumî mukayeseler içinde istikamet problemiyle karşılaşılmasının önüne geçmek ve çalışmalarını, sınırları itibarıyla disiplin altına almak isteyen bir araştırmacının vaktinde yapılmış ikazını, burada hatırlamakta isabet vardır.³

Eski Anadolu Türkçesi metinleri üzerinde yapılacak tahlillerin, "her eseri kendi terkibi içinde inceleme" esasına dayandırılması, sonucun sıhhatli alınması bakımından lüzumlu bir zarurettir. Böyle yapılırsa, dilin -tabii devrin, diyalektolojik ihtilafları içinde boğulmadan, devri, bütün unsurlarıyla kendi terkibi içinde izah edilmiş olarak temsil eden eserler arasında, en geniş ve çaplı mukayeseler, en sağlıklı bir zeminde yürütülebilecektir. Bu da, dönemi, başka herhangi bir çaplı

² Meselâ, hassaten Eski Anadolu Türkçesi'nin teşekkülü hakkında, fikri muhasebe bakımından seviyeli, sonuç itibarıyla pek de verimli sayılamayacak, yeterince hazırlıklı olunmadığı hâlde başlayan, ancak erken kabul edilebilecek tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların malzemesini, hem Eski Anadolu Türkçesi hem de Türk dilinin diğer periyotları hakkında daha çok umumî nitelikteki liguistik bilgilerle, tarihî sosyal hadiseler arasında kurulabilen gene umumî münasebetler oluşturabilmiştir. Bz. E. A. Grunina, XIII-XIV. yüzyıl Anadolu anıtlarının dili üzerine, *Bilimsel Bildiriler* 1972, s. 65-71; Mecdut Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk yazı dilinin başlaması ve gelişmesi", *TDED* 1951, IV/3, s. 215-229; M. Fuad Köprülüzade, Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının Tekamülüne Umumî Bir Bakış I (XIII. ve XIV. asırlar)", *Yeni Türk Mecmuası*, Ocak 1933, sayı 4, s. 277; II (XV. asır), Şubat 1933, Sayı 5, s. 375-394; Saadet Çağatay, "Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar", *DTCFD* II/2, 1944, s. 297-312; R. R. Arat, Anadolu Türk yazı dilinin tarihi inkişafına dair, 1960, s. 230-231; Z. Korkmaz, "Selçuklular çağı Türkçesinin genel yapısı", 1972, s. 16-35.

İtibar edilen tesbitler arasında, XII-XIII. yüzyıldan elimizde kalan Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin çok az olmasının mühim bir sebebinin Moğol istilâsına bağlayan görüşlerin de bulunması Eski Anadolu Türkçesinin teşekkülü ve gelişmesi konusundaki mütalâalarda verimli olmak hususunda isabet etmenin, en azından başlangıç için, ne kadar zor olduğunu anlamamıza yeter bir sebeptir. Bz. Z. Korkmaz, a.g.m., s. 21-22; F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 339.

³ Bz. Andeas Tietze, "Anadolu Türkçesi'nin tabakalaşması", *VIII. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1957, s. 73-74.

araştırmaya ihtiyacı olmayacak mükemmellikte temsil eden dil bilgisi ve sözlüğünden meydana gelen müracaat eserinin hazırlanması imkânını verecektir.

Eski Anadolu Türkçesi'nin ses hususiyetleri tablosu, bilhassa temel ses değişiklikleri itibarıyla ortaya konulması bakımından, bir sıkıntı taşımamaktadır. Şekil hususiyetlerinin umumî görünüşü de şekli manada ortaya çıkmış sayılabilir. Bununla birlikte, ortaya çıkarılan şekil hususiyetlerinin, genel olarak mühim eksiklikleri ihtiva ettiğini söylemek mecburiyetindeyiz. Bu eksikliklerin temelini, eserlerin kendi söz terkihi içinde fark edilebilecek, şekil-mana-fonksiyon terkibine dayanan teşkillerin, şekil-mana-fonksiyon beraberliği hâlinde tespiti bakımından göze çarpan mühim eksiklikler –ve bazen yanlışlıklar– oluşturmaktadır. Aynı şekilde, kelimelerin, kullanıldıkları terkihi içinde kazandıkları mana zenginliklerinin devşirilmesi de hala ciddî emek sarfına muhtaç bulunuyor.

Hududu, "olmak" fiilinin bazı mana ve fonksiyonları tarafından tayin edilen bu yazı kaleme alınırken, sözün, Eski Anadolu Türkçesi'yle alâkalı daha geniş mü-talâa sınırlarını dolaşmasının, bugün için, bir çalışma konusunun muhtevasının ortaya konulması kadar, onun, duracağı zemini belirleme zaruretinin de baş göstermiş olmasından kaynaklandığını ilâve etmekte fayda vardır. Konumuzun esasını teşkil eden "ol-" fiilinin cevherî fiil olarak kullanılması hususuna geçmeden evvel, kelimenin bu fonksiyonunu hazırlayıcı sebeplerden biri olan diğer fonksiyonunu ve mana zenginliklerini gözden geçirmek gerekir. Bilindiği üzere ol- fiili, bugün olduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesi'nde de yardımcı fiil olarak en geniş ölçüde kullanılmaktadır. Fiilin her türlü kelimeyle birlikte hesapsız miktarda görülen bu vazifesi itibarıyla, buraya misalleri sıralamak, lüzumsuz bir şeydir. Buna karşılık, kelimenin, geçtiği ibare veya terkiplerin içinde kazandığı manaları, tespit edebildiğimiz kadarıyla burada şöylece sıralayabiliriz: 1) bir hâle gir-, bir hâl üzre bulun-; 2) neş'et et-, sebebine dayan-, kaynaklan-; 3) mevcut ol-, bulun-; 4) vuku bul-, vaki ol-; 5) teşekkül et-, vücuda gel-; 6) hazır ol-, huzurda bulun-; 7) mümkün ol-, imkân dahilinde bulun-; 8) imal edil-, yapıl-; 9) yaratıl-; 10) dönüş-, hususiyetini kazan-; 11) geç-, (zaman) arkada kal-; 12) icra edil-; 13) sür-, devam et-; 14) yolunu tut-, usulünü takib et-.⁴

⁴ Kelimenin kazandığı bu manaların yerinde görülmesi için devrin eserleri üzerine yapılan şu çalışmalara bakılabilir: Gürer Gülsevin, *Ahmed-i Dai-Miftahü'l-Cenne*, 1989, C. II (Söz Dizini); Leylâ Karahan, *Erzurumlu Darir-Kıssa-i Yusuf*, 1994, Dizin; Sadettin Özçelik, *Nidayi-Menafîü'n-Nas*, 1990, c. II, III (Dizin); Ş. Ali Bozkaplan, *Abdi Musa-Camasbname*, 1989, C. II (Söz Dizini); TDK, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü: V (O-T)* 1971; Zeki Kaymaz, *Aşık Paşa-Garib-name*, 1989, Söz Dizini; Zeynep Korkmaz, *Sadrüddin Şeyhoğlu-Marzubanname*, 1973, Sözlük kısmı; Zikri Turan, *Hacı Paşa-Teshil*, 1992, c. II (Söz Dizin). ... gibi çalışmaların "ol-" maddesi.

Ancak, kelimenin, başka birçok kelimedede rastlanılabilen bu nüans zenginliği, böyle sarıh manalarla sınırlı kalmamış ve bu manalardan tamamen değişik vazifelerle yüklü teşkiller de oluşturmuştur. Bunların oluşmasında, Türkçemizin bugünü için de söz konusu olduğu gibi, cevheri fiil olarak esas itibarıyla yerleşmiş bulunan "i-" fiiliyle benzer vazifeler görmesinin dışında, "ol-" fiilinin, herhangi bir tasnife lüzum görmeden edat hükmünde ifade edeceğimiz ve yalnız kendisine has bazı teşkiller de yaptığını görüyoruz ki bunlara ait belli başlı misalleri kaydetmeden geçmek olmaz:

eyle olıcak: bu durumda.

"eger ğalîz ğidâlar yidürseler cigeri şişe istiskâ ola *eyle olıcak* ayruk kırtulmağa çâre yokdur (Tes. 17a-6).

eyle olsa: bunun üzerine.

"big yigidüm bu otağ Pay Piçen kıızı Banı Çiçegüñdür didi *eyle olsa* hanum Begregüñ kanı kaynadı yap yap girü döndi" (DK. 77-7).

ola ki(m): 1. muhtemelen.

"humâmâ-yı ğıb *ola ki* üçinde ya beşinde buhhân eyleye" (Tes. 29-13).

2. bazen.

"kaynamış şarâb bögrekde ve kavukda kum ve taş bitüre *ola ki* istiska getüre" (Yadigar. 11-2).

3. belki.

"kişiler salayın düşün cihâna, *ola kim* bulalar andan nişâne (Işk. 204-2).

"atam baña buyurmadı hem ben seni bilmezven *ola ki* sen iblîs olasın" "KE. 27b-5).

oldı olaldan: öteden beri, ilkinden beri.

"sultân hasekileri ve kadîm kullukçıları ol mertebeyi ve menzili *oldı olaldan* ve bir gezden bulmadılar" (Kel. 27).

olmaya ki: sakın, kat'iyen.

"mizâcı yâbis kişiye *olmaya ki* ıssı ğidâlar ya ıssı otlar buyuralar" (Tes. 95b-13)

olmaz yere: beyhude, boşa.

"neçün bâri anuñ ile duruşmak, ya *olmaz yere* savaşmak vuruşmak" (Işk. 308-1)

olur ki: muhtemelen.

"*olur ki* balgamı buyan dibin turak otı ve turp tohmı yaprağıla kaynadup bal üzerine süzüp içüp kasmağıla giderürler" (Tes. 20a-13).

ol- cevherî fiili

Bilindiği gibi, Türkçenin yegâne cevheri fiili⁵ olarak vazife gören *i-* fiili, Eski Anadolu Türkçesi'ndeki cevherî fiil kullanışlarının da esasını teşkil ediyordu. *i-* fiilinin, biri, isim bildirme ekleri olarak karşımıza çıkan şekilleriyle isimleri fiil çekimine sokmak, diğeri de isim ve fiil şekillerinin sonuna gelip onlarla birleşik fiil yapmak gibi görünüşte iki; ancak, bildirme eklerinin, hakikatte, ismin *i-(er-)* fiiliyle yapılan çekimlerinden (meselâ, *men er-ür men > + (y)Im*, 1. teklik şahıs şekli) ibaret olduğu göz önüne alınırsa sadece bir vazifesi bulunduğu ve yalnız bu vazifeye hasredildiği anlaşılır. Buna karşılık, *i-* fiili, öbür fiillerin sahip olduğu müstakil manaların ve kullanışların hemen hiçbirleriyle görülmez. Acaba *i-*, baştan beri bu vazifeye hasredilmiş bir fiil miydi? Bunun cevabına, *i-* fiilinin, bir taraftan "ne idüğü belirsiz kişi= ne olduğu belirsiz kişi" türünden ifadelerdeki *i=ol-* denklığında normal bir fiil hüveyetiyle görülen kullanılışının (istisnaî de olsa) ve hassaten Eski Anadolu Türkçesi'nde:

"az *ıduğın* HŞ. 977, *hağ ıduğın* HŞ. 973, *hağıkhat ıduğına* ŞD. 102-9, *fettân ıduğın* SF. 3-2 (*ıduğın* = *olduğın*)"⁶

örneklerinin geçmesinden, diğeri taraftan da *ol-* fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı örneklerden hareket ederek yol bulabiliriz. Birinci husus, *i-* fiilinin, vaktiyle diğeri fiiller gibi müstakil manalı kullanışlara da sahip olduğuna işaret eder; ikinci husus, *i-* fiilinin, cevherî fiil olarak vazife görmekte yalnız olmadığını gösterir. Buna, cevheri fiilin ismi bildirme şekillerinin üçüncü şahsını oluşturan +DUr(Ur) şeklinin *i-*'den değeri, *dur-* fiilinden gelmiş olması da başka bir örnek teşkil etmektedir ki Eski Anadolu Türkçesi'nde, üçüncü şahıs bildirme ve te'kid eki olarak hemen hemen +DUr(Ur) şekli kadar yaygın bulunup "ol-" fiili ile yapılan "+ola" ve daha sınırlı kullanılan "+olur" şekilleri vardır.

Hulâsa, dilimizdeki çok hususî bir tasarrufu ifade eden bir "cevherî fiil fonksiyonu"ndan, bir de, zamanla hemen sadece *i-* fiiline devretmiş olmalarına

⁵ "Cevherî fiil" için muhtelif ıstılahlar kullanılmıştır: a) "Cevher fiili": Ahmet Topaloğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1989; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 1990, s. 474 Zeynep Korkmaz, *Grameri Terimleri Sözlüğü*, 1992. b) "Cevherî Fiil": Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, 1945, s. 581; F. Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 1977, s. 27; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 1964, s. 271. c) "İsim Fiili": Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 1980, s. 314.; d) "Ana Yardımcı Fiil": M. Ergin, a.g.e., s. 314. e) "Ek Eylem": Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, 1979, s. 344; TDK, *Türkçe Sözlük*, 1988; Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1982. f) Ek fiil: M. K. Kayabilgegil, a.g.e., s. 271; TDK, *Türkçe Sözlük*, 1988; Z. Korkmaz, a.g.e., g) "İmek fiili": TDK, *Türkçe Sözlük*, 1988. h) Özden (cevheri, substantif) fiil: Jean Dery, *Türk Dili Grameri*, 1943, s. 332, 333. ı) "Yüklem fiil": T. Banguoğlu, a.g.e., s. 521.

⁶ Bu alıntılar için bk.: F. K. Timurtaş, a.g.e., s. 27.

rağmen, bu vazifeyi paylaşan bazı fiillerden söz etmek mümkündür. İşte burada, *i-* fiili ile "cevherî fiil" fonksiyonunun bütünleşmesi Eski Anadolu Türkçesi'nde de oluşmuş bulunmakla beraber, bu vazifeyi, birçok durumdaki örneklerde gayet sıhhatli, bazı örneklerde de "*i-*" li şekiller kadar yaygın biçimde, *i-* fiili ile paylaşan bir "ol-" fiilinin varlığı incelenecektir.

A

BİLDİRME VE TEKİT FONKSİYONLU BİRLEŞİK EKLERİN TEŞKİLİNDE

Bu başlık altında iki ana şekil bulunmaktadır: 1. +ola/+olmaya, 2. olur. Ol-fiilinin, geniş zaman ekleri olarak tanıdığımız "-(y)A, -Ur" ekleriyle oluşturduğu bu teşkiller, sonuna eklendiği isim ve fiil çekimli şekillerin "bildirme ekleri" durumundadırlar. *i-* fiiline nazaran tok bir telâffuza sahip bulunan ol- fiili bu şekiller, vurgu değeri bakımından gelişmiş ve tercih edilmiştir denilebilir. Çünkü metinlerde, bu bildirme şekillerinin, telâffuz edilen ayrı bir ekle şahsın belirtilmediği şekiller olan üçüncü şahıs şeklinin, bilhassa yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Nitekim, cevherî fiil bildirme şeklinin üçüncü şahısı olarak kullanılan diğer teşkil olan "+DUR(Ur)" eki de "*i-*" fiilinden değil, yine ol- fiili gibi vurgulu telâffuzu bulunan "tur-" fiilinden geliştirilmiştir.

1. +ola = + DUR(Ur) (Müsbet)

+olmaya = + degüldür (Menfi)

a. İsim+ola

aa. Yalın isim+ola

Birinci teklik şahıs: **+ola+m = +(y)İm, +(y)Am**

"eger bu mihnetden dağı kırtarursañ ölince saña *du'acı olam*" (Marz. 47a, 7).
"ben kaçan *derviş olam*, ya Hakk'a kulam diyem, yüz biñ benüm gibiye 'ışk hırka-pûş eyledi" (YE. 362-7). "bir demî âsûde bir dem gafletile hürd u hâm, bir demî *âşûfte olam* Mecnûn olam hayrân olam" (YE. 201-25).

Birinci çokluk şahıs: **+ola+vuz = +(y) Iz**

"Muraddan neyiçün bâri *olavuz mahrûm*, çün i'timâdumı ben luğf-ı kird-gâre kılam." (Şirazi. 20-4).

İkinci teklik şahıs: **+ola+sın = +sIn**

"tut bugün dârâ vü *cimşid olasin*, naf'ı ne yarın ki nâgâh olasin" (İSK. 406).
"atam baña buyurmadı, hem ben seni bilmezven, ola ki sen *İblis olasin*". (KE. 27b-

5). "nice bir *segbân olasin* şöhet-ü şâhuñ kâni, Meclisin ço bu nefsuñ şöhet-i sultâna gel." (AKŞ. 56a-10., 11.). "iy karındaş neçeye degin bu ağır yük altında *zebûn olasin*" (Marz. 2b-9).

Şu misal, "olasın+isim" dizilişindedir:

"sanurdum hoş olasin *vefâdâr*, ne bilürdüm ki *olasin cefâdâr*" (HRŞ. 5417).

Üçüncü teklik şahıs: **+ola+Ø = +DÜr(Ur)+Ø**

"imâm oldur kim gönül *bağlu ola*, anuñ arduca yürek *tağlu ola*" (G. 490). "iki cihân zındânısa gerek baña *bostan ola*" (YE. 4-1). "yılduzı gördüñ ki yigdi nûr-ı mâh, bu uludur *bu ola* didüñ ilah" (AP. 96). "benüm tâ'atum *ne ola* İblîs tâ'atından dahı mı *çok ola*" (KE. 144b-3). "eksügüme kıldum uş bu i'tirâf, her kim ehl-i *luğf ola* kıla mu'âf" (M. 49). "Hağ ta'âla ne yaratdı evvelâ, cümle mañlûğdan kim ol *evvel ola*" (M. 66). "pes pâdişâh *güçlü ola* pes ki fuzûl *işlü ola*" (YE. 183-7). "taş u ağaçdan dahı *kemter ola*, er dimeye aña her kim *er ola*" (M. 513). "pâzişâh hazretine *ma'lûm ola* kim pîller sultanı vilayetindeyidüm" (Marz. 44b-1). "havâ eyü olmak oldur ki *mu'tedil ola*" (MŞ. 4a-2). "yumurda ağın günlüğe karışdurup alına yaqsalar nâzleye *nâfi' ola*" (MŞ. 18a-11). "her kim *ola* 'âkil ü devletlü er, vâiz ü nâsih aña ölüm yiter" (M. 681). "ğadduñ gibi kim *ola* ki *âzâdzâd ola*" (KBD. 13-10). "ezelebed *ne ola* toğrulara, zâhir bâtin hicâb olmaz bulara" (RN. 581). "*ne ola* bizde ne var lâyığ saña" (G. 82). "bildi düşde gördüğü *sultân ola*, il vilayet hep aña *fermân ola*" (KY. 101). "yûsuf eydür işit imdi eydeyin, hâlini ahvâlini şerh ideyin; yidi semiz sığır *ucuzluk ola*, ol yidi aruğ sığır *kızlık ola*" (KY. 978). "kimdeki İbrâhim bigi derd *ola*, nâr-ı Nemrûd aña bâğ u *verd ola*" (İSK. 17).

Aynı teşkil, şu misallerde "ola+İsim" dizilişindedir. Bunda vezin kullanımının payı vardır:

"kişi kim kendözine *ola düşmân*, aña dost olmasa pes *ola gümân*" (RN. 523). "gice gündüz işleri isyân kamu, korğaram ki yirleri *ola tamu*" (M. 243).

Menfi üçüncü teklik şahıs: **olmaya+Ø = +degüldür**

"ta ki bunlar bir yire *cem' olmaya*, artuğı egsügi hiç *düz olmaya*" (G. 406). "nice cevr itseñ gönül senden *peşîmân olmaya*" (Hasan. 2-1).

Şu misalde "*olmaya+... isim*" dizilişinde:

"şâ'iri gibi bunuñ eksügi çok, *olmaya* bir beyti kim eksügi *yok*" (M. 43).

ab. İsim çekim ekleri+ola

Çokluk eki+ola

Üçüncü şahıs çokluk: **+lAr+ola+lar**

"Velî şunlar *olalar* ehl-i tevfiğ, bağa 'ibret göziyle bile taḥkîk" (HRŞ. 1106).

İyelik ekleri+ola

İkinci teklik şahıs: **+ñ+ola = +ñdUr**

"ko ölmek endîşesin 'âşık ölmez bâkîdür, ölmek senüñ *neñ ola* çün cânüñ ilâhîdür" (YE. 33-1).

Hâl ekleri+ola

Birinci şahıs çokluk olarak: **+ola+vuz**

+dA (Bulunma) Hâli: **+dA+ola+vuz = +dAyIz**

"kabûl itdüm seni hem gel ü hem git, keremden sen daḥı sözüm kabûl it; gice gündüz uralum tañrıya yüz, ki bir yirde *olavuz* gice gündüz; bu hâle bâri şükr itmek gerekdür" (HRŞ. 3607).

Üçüncü teklik şahıs olar: **+ola+Ø**

+dA (Bulunma) Hâli: **+dA+ola+Ø = +dAdUr-Ø**

"varayın anı daḥı alayın bile geleyin külli fârig olayın bunuñ gibi yir *ķanda ola* didi" (Marz. 6a-11). "ol kuşuñ kim yuvası toğan elinde *ola*, ol anda kaçan tura gide yayına bir gün" (YE. 246-4).

+dAn (Ayrılma) Hâli: **+dAn+ola-Ø = +dAndUr+Ø**

"sağ kişi gendüzün taḥîb eline virmek bilmezlikden *ola*" (Marz. 10b-13). "sevdük yâridur Mustafâ, andan *ola* meyl ü vefâ, şıdkı bütün gönli safâ, hem bize ol imâmımış" (121-2).

+(n)Uñ (Genitif) Hâli: **+(n)Uñ+ola+Ø = +(n)UñdUr+Ø**

"bir kırmızı otağ dikilmiş ya Rab bu otağ kimüñ *ola* didi" (DK. 76-5).

b. Fiil çekimi+ola+(İsim)**+olmaya**

İkinci şahıs olarak:

-mIş+ola+sın (Teklik ş.) = **-mIşsIn**

"nicesi taş yürekdür kâdir Allah; geledüm kendü hâlumuza bâri; çün sen *urmuş olasın* mühri muḥkem, gönüle vü kulağa vü göze hem" (HRŞ. 4049).

-mİş+ola+sız (Çokluk ş.) = **-mİşsİz, -mİşsİñİz**

"ne bu diñmegi andı ne bunu biz, ne bildük kim ne vaқtın geldüñüz siz; işitmiş olasız siz süz u âheng, egerçi kim işidürse olur deng" (HRŞ. 4131).

Üçüncü şahıs olarak:

-mAz+ola+Ø (Teklik, menfi) = **-mAyAcAkdUr+Ø, -mAmAkdAdUr+Ø**
-mAz-Ø

"sidügi turmaz akar olsa buğdayı üç gün dünile ıslada gerü kurıda bir kaç gün yeyé akmaz ola" (MŞ. 104a-5). "bugün Bahşâyışe sensüz vérürlerse ma'âzallâh gerekmez ola ger cennet tolu hûrıla gılmânı" (Mec. N. XI-7). "gerek kim 'avrat hayz görmez ola" (Tes. 15a-13). "Yûnus miskin bu ögüdi sen saña virseñ yig idi, bu şimdiki maہlûkata ögüt assı kılmaz ola" (YE. 6-8). "gele saña cân alıcı, dahı can olur kılıcı, 'aqlını başdan alıcı bir dem amân virmez ola" (YE. 6-3).

-miş+ola+Ø (Teklik) = **-mİşdUr(Ur)+Ø**

"ol kapu kim Hâkdan açılmış ola, ol gerek kim tâ ebede bâki қala" (G. 205). "eyüsi oldur ki tennûrı mu'tedil ola ve tuzı yerinde ola ve eyü bişmiş ola" (MŞ. 17a-2). "bir ağaçcuğa panmuk dolayalar ol yağa banduralar oda dutalar eger çırıldarsa suyu dahı dükenmemiş ola" (Tes. 61a-5). "alâmet oldur ki dişleri қatı şararmış ola ve yiyir nesnelerden olmuş ola" (MŞ. 59a-11). "ölümünden ilerü ölmüş ola, halvet issi ol gişi olmuş ola" (G. 2790). "mümkindür ki çok cânâvar arasında bizüm muvâfaқatumuz haberin bir nicesi işitmemiş ola" (Marz. 40a-11). "kimesne kimseye itmemiş ola, anı kim kendüme ben itmişem ben" (YE. 258-2). "hem sebep olmuş ola bu varlığa, 'ışık ile dinleyeni iy Hak yarlığa" (M. 63). "dürüstün ü haқâsın ol bilür bol, ki bu menzilde қat itmiş ola yol" (HRŞ. 306).

-mİş+olalar (Çokluk ş.) = **-mİşlArdUr**

"ıssı etmek koқusı ki üstine müşklü ya kâfûrlu gül şuyı saçmış olalar" (Tes. 26b-4). "cevâv vireler içinde dört dirhem benefşe üç dirhem haқmı ve üç dirhem nîlûfer üzerine süzmüş olalar" (Tes. 70b-5). "kebâb olmuş ferâric ki içine alma ve hayvâ ve gül ve turunc yaprağıla taldurmuş olalar" (Tes. 26b-3).

-mİş+olmaya+Ø (Teklik, menfi) = **-mAmİşdUr(Ur)+Ø**

"eyü havâ oldur kim mu'tedil ola қatı sovuқ ya қatı ıssı olmaya sağ ola dütün ve buہâr қarıymış olmaya" (Tes. 6b-3).

-(A)r+ola+(gerek)+Ø (Teklik) = -mAIdUr(Ur)+Ø, -mAkdAdUr(Ur)+Ø

"nicesidür şunu görsem dir *ola*, ne kuşdur sırrına irsem dir *ola*" (HRŞ.).
 "semiz kişi kim az hareket eyler *ola gerek* hâmmâmnda gey derleyince otura" (Tes. 12a-5., 6.). "Şirâzî beşer sözi degül söyledüğüñ söz, ilhâmı ider *ola* mı saña anı melekler" (Şirazi. 34-7).

-Ur+ola+Ø (Teklik ş.) = -mAIdUr(Ur)+Ø, -mAkdAdUr(Ur)+Ø

"müshil virmek gerek meger ki marazı hâdde *ola* ya'nî tiz huşur olur *ola* tiz oldurur *ola*" (Tes. 21b-12). "yidi içdi uyqusı geldi uyudı ol ferîşteler korkdılar ölür *ola* mı dediler" (KE. 13a-3).

2. +olur =+dUr(Ur)

Ol- fiilinin "-ur" geniş zaman ekiyle çekiminden meydana gelen bu teşkil de isim bildirme şeklinde ve diğer fiil çekimleriyle, "+ola" şeklinin bir varyantı gibi kullanılmıştır.⁷

a. İsim+olur

aa. Yalın isim+olur:

Birinci şahıs, teklik: +olur+am = +(y)Am

"kaçan hayalüñile ben ki *ğam-ğusâr oluram*, kara saçun bigi bîşabr ü bîkarâr *oluram*" (Hüm. 8-1). "visâlüne bu firâk içre iştîyâkumdan, degül egerçi ki mümkün *ümîdvâr oluram*" (Hüm. 8-1).

Şu misalde "**oluram+isim**" dizilişi görülüyor:

"eyle buyurdı hudâvend-i kerîm, ben sınık gönülde *oluram muķîm*" (KY. 50).

İkinci şahıs, çokluk: +olur-sız = +sıız, +sılñız

"yine sordı birbiriñüze nice, *ķavm olursız* eydiñüz siz ey hûca; didiler biz onumuz ķardaşlaruz" (KY. 1253).

Üçüncü şahıs, teklik: +olur+Ø = +dUr(Ur)+Ø

"nitekim bunlar bu Fakra *yâr olur*, bilmeyenler bunlara *ağyâr olur*" (AP. 189). "cânumuñ içinde *cân olur* baña, cânumı ķurbân kılayum ben aña" (KY. 1030). "ışķ derdin bil ki ol *hûş derd olur*, 'ışķ derdin çekmeyen *nâmerd olur*" (İSK. 1347).

⁷ Bu teşkilin üçüncü şahıs isim bildirme eki olarak kullanılmasının birkaç örneğini, Leyla Karahan, a.g.e. (İnceleme kısmı, s. 105)'de tespit etmiştir.

"eyitdi dostlarda dağı dōstlık *dürlü dürlü olur*" (Marz. 11a-13). "pes bilün yalnız gişi *güçsüz olur*" (G. 58). "bildük ki ol ğarîbüñ *mağbûl olur* du'âsı (Hüm. 4-7). "bu cân mihmân durur saña girâmi dutğıl anı kim, kerem ehli *ol olur* kim girâmi tuta mihmânı" (Mec. N. I-9). "*yig olur* pîr ile yigid ile bir, yigiddür 'ömr ile vü 'aql ile pîr" (HRŞ. 450). "bu gice *zâhir olur* esrâr-ı Hâk, gösteriserdür saña dîdârı Hâk" (M. 185).

Şu misalde, "+**olur+isim**", dizilişi vardır:

"anuñ Hazret'dedür hâcâtı mağbûl, *olur mağbûl* aña her kim ola kul" (RN. 419).

ab. İsim çekim eki + olur

Hâl ekleri

İkinci şahıs olarak:

+dA (Bulunma) hâli (Teklik ş.): **+dA+olur+sın = +dAsIn**

"sordı aña *ķanda olursın* nigâr, eytdi beni isteyen mışra irür" (KY. 317).

Üçüncü şahıs olarak:

+dA (Bulunma) hâli (Teklik ş.): **+dA+olur+∅ = +dAdUr(Ur)+∅**

"Azrâil dünyâ göginde *olur*" (KE. 7a-5).

+dA+olurlar (çokluk ş.): **+dAdUrIAr**

"İblîsüñ zürriyeti çok oldu ve mağâmları yazıda ve ağaçlar içinde ve kıyular dibinde ve bınarlar içinde *olurlar*" (KE. 8a-11., 12).

+dAn (Ayrılma) hâli (Teklik ş.): **+dAn+olur+∅ = +dAndUr(Ur)**

"belâgat ger dilersen ol ferâgatdan *olur* sözde belâgat" (HRŞ. 7853).

+IIa (Vasıta) hâli (Teklik ş.): **+IIa+olur+∅ = +IIAdUr(Ur)**

"ıslâhı balıla ya *şekerile olur*" (MŞ. 20b-3).

b. Mastar (Fiilimsi) + olur

Üçüncü şahıs, teklik: **mAk+olur+∅ = +mAkUr(Ur)+∅**

"birlige bitmek haķa irmek *olur*, pâzışahuñ hıtfına girmek *olur*" (G. 251).

"dōstını sevmek anı sevmek *olur*, anı bulan dōst rızâsıyla bulur" (G. 196). "didiler baba mışırda bir kişi, haķa buğday satmak *olur* işi" (KY. 1185).

c. Fiil çekimi+olur

Üçüncü şahıs, teklik olarak: **+olur+∅**

-(A)r+olur+∅ = -mAkdadUr(Ur)+∅, -yordur

"ol gişiler güneşe beñzer *olur*, nûriyla dünyeyi aydın kıılır" (G. 1635).
 "anlaruñ kim eksügi çok işinüñ, eksügin gözler *olur* her kişün" (M. 46). "ışkuña
 düşenlerüñ yüregi yanar *olur*" (YE. 70-2).

$-mAz+olur+\emptyset = -mAyAcAkdUr(Ur)+\emptyset$, $-mAz-\emptyset$

"hasûduñ kardaşa bellü bâzârı, anuñ gitmez *olur* hiç gönli tarı" (RN. 349).

Soru edatlı şekil: $-mAz+mI+olur+\emptyset$

"ağça koyunlar olan yerde bir kuzıçağı olmaz mı *olur*" (DK. 54-13).

B

BİRLEŞİK FİİL ÇEKİMİ TEŞKİLLERİNDE,

1. Şart gerundiyumlu şekillerde

1.1. olsa = ise

a. İsim+olsa

aa. Yalın isim+olsa

Üçüncü şahıs, teklik: $\text{İsim}+olsa+\emptyset = \text{ise}$

"kalabalık koğudur, *derin olsa* baturur" (DK. 133-13). "atası gög anası yir
 âdemüñ *eyle olsa* oğlu olur 'âlemüñ" (G. 1225). "eger balgam *gâlib olsa* bir buçuk
 direm ya iki direm garîkûnı şarâb-ı usûla kıatup yaladalar" (MŞ. 10b-13). "kaçan ki
gice olsa ikisi dağı gelürlerdi" (KE. 21a-6). "eger şar' *ma'den olsa* kıusmağ
 buyrılır" (MŞ. 42b-12). "hoş durur gendü hâlin bilse gişi, *ma'lûm olsa* gendüye
 gendü işi" (G. 1563). "saçuñ göreli maşrıqda *perîşân olsa* dil tañ mı, muqayyeddür
 çü mağribde süveydâlar bu sevdâya" (Mec. N. XXII-5). "eger mizâcı *sovuğ olsa*
 saşız ve dârçini ... katar" (Tes. 11a, 11). "her ki *tâlib olsa* benden ol cemâluñ
 nûrina, kıanda girçeklik bulursañ ben de ihsân eyledüm" AKŞ. 8b-6). "didi (iy) şâh
 gör yûsufuñ gömlegin, öñi *yırtuğ olsa* suç aña yakîn" (KY. 678).

ab. İsim çekim eki+olsa

Hâl eki

Üçüncü teklik şahıs olarak:

$+dAn$ (Ablatif)+olsa+ $\emptyset = +dAnsA+\emptyset$

"oglan düşme raħimde yel sebebinden *olsa*, gerek ki ol 'avrata sufûlar vireler"
 (MŞ. 110a-12).

b. Fiilimsi (Partisip)+olsa

Üçüncü şahıs teklik olarak:

$$-ası+olsa+\emptyset = -cAksA+\emptyset$$

"nedür bu ne melâmetdür buyurgıl, eger *qayurası olsa* *qayurgıl*" (HRŞ. 525).

c. Fiil çekimi+olsa

Üçüncü şahıs teklik olarak:

$$-(A)r+olsa+\emptyset = -(I)yorsa$$

"eger kimsenün vakt vakt sidügi *tırmar aqar olsa* buğdayı üç gün dünile islada gerü *qurıda bir qaç gün yeye*" (MŞ. 104a-5). "ger *kâfile-i gam meni âzâd ider olsa*, *feryâdımı çok eyleyem anuñ ceresinden*" (Ulvi. 21-3). "nâzle çok *iner olsa* alınına *yâqu* gibi *ursalar nâzleyi inmege qomaya*" (MŞ. 48b-4). "biregü ger *yapar olsa* serâ vü *hâne vü eyvân*, budur Şeddad şimdi ol *kusur-ı nam-ı dërler*" (Mec. N. XXXIII-30).

$$-mAlU+olsa+\emptyset = -(y)AcAksA+\emptyset$$

"ağrıyan diş ki *çıkmalu olsa* deştî *qurbağayı dutalar sağ ayağından alup ol* diş *degüreler çıka*" (MŞ. 59b-13). "hab *yutmalu olsa* üzerine bir *qaşuq su içmek münâsibdür*" (MŞ. 12b-8).

$$-mIş+olsa+\emptyset = -mIşsA+\emptyset$$

"eger *şafra ma'denün içinde döğülmiş olsa...* *quşmağıla zâyil olur*" (Tes. 19a-8). "kanı *raqık olduğundan göyünmiş olsa* *tohhmekân qan gelmeğin men' ider*" (MŞ. 54b-11).

$$-Ur+olsa+\emptyset = -(I)yorsa+\emptyset$$

"şol bal *ağızdan kelecı yüzbin şekerden tatludur*, söyler *olursa* bu *dilün deprenür olsa* ol *ıtaq*" (YE. 132-2). "'*aceb mı yılda bir gece olur olsa* *şeb-i yeldâ*" (Mec. N. LXX-6).

$$1.2+olursa = İse$$

$$+olmaz(ı)sa = -mAzsA$$

ol-sa (= *i-se*) yapısındaki şekille, *ol-ur+(ı)-sa* ekleşmesinden oluşan bu şeklin arasında mana ve fonksiyon açısından hiçbir fark yoktur. Ancak, "olur(ı)sa" şeklinin daha vurgulu olduğunu söyleyebiliriz. Bu teşkilin içinde *ol-* ve *i-* fiillerinin

aynı vazife ile üst üste gelmiş olmaları da şaşırtıcı bir durum değildir. *i-* fiilinin, hassaten "+Ø-<+i-" şeklinde lafzen kaybolması, vurgu eksikliğiyle kendini hissettirmiş, aynı mana ve vazifeye sahip fakat ses ve şekilce sağlam bir karaktere sahip olan *ol-* fiilli teşkil, vurgunun ön planda olduğu kullanışlarda ortaya çıkmıştır.⁸ Nitekim, bu teşkil, *ol-* fiiliyle *i-* fiilini lâfzen bir araya getirip telâffuzu daha tok hâle sokarak ve cevheri fiil fonksiyonunu da kolaylaştırarak daha kuvvetli bir vurguyu temsil etmektedir.

a. İsim+olur(ı)sa

aa. Yalın isim+olur(ı)sa:

Üçüncü şahıs teklik: +*olur(ı)sa*+Ø

"mâl azına kim *kâni' olurisa* tañrıya her dem şükür kılırsa tañrı anuñ yanında uçmağ vire" (G. 842). "kan akıcağ çıkan *kara olurisa* kanuñ rengi dönince aqıtmağ gerek." (Tes. 25a-3). "ışk 'amelile biter, *lâyık olurisa* yiter, gerese 'uryan yüri gerekse geygil libâs" (YE. 119-2). "(nabız) eger *muhtelif olurisa* ya'nî birez bir dürlü olmağ olurisa bedenüñ hâli yavuzlığına delâlet eyler" (Tes. 5a-9). "her şerbet bişürmekde *kâ'ide* budur kim sulu yemiş ya *ot olurisa* alma hayvâ enâr... gibi döğüp suyun almağ gerek" (Tes. 41b-12). "Şu kim yoldaşına hıyânet eyler, kime *yoldaş olurisa* la'net eyler" (RN. 346).

+*olmaz(ı)sa*+Ø (menfi) = +*degül(i)se*

"beni hõş dut bugün yarın berü sun ağzunuñ yarın, *bugün olmazısa* yarın dañ érgür âb-ı hayvânı" (Mec. N. XIV-2). "râyıhası *katı yir olmazsa* ve kıvâmı *katı galız* ve *katı rakîk olmazsa* belki mu'tedil olup ve şâfi olurisa" (Tes. 5b-11, 12). "hummâ-yı gıb ola ki üçinde ya beşinde buhrân eyleye eger gayetde *hârr olmazısa* yedide olur" (Tes. 29b-1). "râziyâne ve birez bûyân gibi kaynamış ola ezmek gerek *top olmazısa* ıssı suyuyla virmek gerek" (Tes. 42b-7).

ab. İsim çekim eki+olursa

Üçüncü şahıs teklik, olarak:

⁸ *Ir-(>i-)* fiilinin *Oğuz Kağan Destanı*'nda bulunan "irdiler irdi" şeklindeki kullanışları, burada hatırlanması icab eden bir husustur: "oşol oğulnuñ öñlüki çırağı kök irdi, ağızı ataş kızıl irdi. közleri al, saçları kaşları kara irdiler irdi" (OK. 6., 7.). "uşbu kağannuñ çerigi köp köp, balıkları köp köp irdiler irdi" (OK. 126., 127.). "tuñlukları tağı kümüşdün, kalıkları temürdin irdiler irdi" (OK. 250, 251). "ud buzağaları köp, altun kümüşleri köp, erdinileri köp irdiler irdi" (OK. 263, 264).

+dA (Bulunma h.)+olursa+Ø = +dAysA+Ø

"şafrâ eger yürege ya cigere yakın yirde *olursa* hummâ-yı muhrika ki kara ağız dirler" (Tes. 99a-6). "verem kollardan ve bâzûlardan artuğ yirde *olursa* kan verem olduğu yandan alalar" (Tes. 108a-8).

+dAn (Çıkma, ayrılma h.)+olursa+Ø = +dAnsA+Ø

"dil şişmek... eger şafrâdan *olursa* dilün rengi şaru *olursa* ıssısı ve ağrısı katı olur" (Tes. 75a-11).

+dIn+olursa+Ø = +dAnsA+Ø

"eger oğlan burusu kâsuğdın yañadın *olursa* oğlan geñezligile toğar" (Tes. 16a-8).

b. Mastar+olursa

Üçüncü şahıs teklik, olarak:

-mAk+olursa+Ø = -mAkdAysA+Ø

"nabz... eger muhtelif *olursa* ya 'nî birez bir dürlü *olmağ olursa* bedenün hâli yavuzlığına delâlet eyler" (Tes. 5a-9).

c. Fiil çekimi+olur(ı)sa

Üçüncü şahıs teklik olarak:

-r+olursa+Ø = -yorsa+Ø

"şol bal ağızdan kelecî yüz biñ şekerden tatlıdur, söyler *olursa* bu dilün deprenür olsa ol tudağ" (YE. 132-2).

-(U)r+olursa+Ø = -(I)yorsa+Ø

"cemâlünle bir araya gelür *olursa* muğâbil ay, cemâlün ittişâlınden düşer biñ ihtirâğ aya" (Mec. N. XXI-5). "kim saña gönül virür *olursa*, cânına cezâ sezâdür iy döst" (SF. 12-5).

-(y)AcAk+olursa+Ø = -rsA+Ø

"eger çok isti'mâl eyleyecek *olursa* dördüncü derecedür" (Tes. 45b-3).

-mAz+olursa+Ø = -mAzsA+Ø, -mIyorsa+Ø

"kaçan göz görmez ve kulak işitmez *olursa* ve kuvveti za'îf olsa ölüm yakın olur" (Tes. 30b-3).

+olmaz(ı)sa = +degülse (Menfi)

-mİş+olmazsa+Ø = -mİş degülse+Ø, -mAmİşsA+Ø

"budlara ve bez yirlerine dökülmüş *olmazsa* evvel belüricek râdi' ya'nî mâddeyi 'uzvîden girü men' eyler nesne vireler" (Tes. 108b-7).

2. Rivayet Şeklinde: +olmuş = +i-miş

a. İsim+olmuş

Birinci şahıs teklik: **+ol-müş+am = +i-miş+im**

"şöyle *delü olmuşam* bilmezsin dünle günü, yüregüme işledi 'ışk okınuñ yâresi" (YE. 378-10).

Şu misalde, "olmuşam+isim" dizilişi vardır:

"şükür Hakk'a kim döst bize eyitdi döst yüzine bak, açdum ben de gönüm gözin sultânımı gördüm muṭlak; çünkü gördüm ben hakkıla *olmuşam biliş*, her kancaru bakdumısa hep görünendür cümle Hakk" (Ye. 128-1, 2).

İkinci şahıs teklik: **+ol-müş+sın = +imişsin**

"ol melik eyitdi ya Nûh biz saña uymazuz, sen *delü olmuşsın* Nuh eyitdi ya kavm ben delü degülem" (KE. 30b-3).

Üçüncü şahıs teklik: **+ol-müş+Ø**

"meger sünbül saçuñla *hemdem olmuş* şabâ anuñ için durur mu'anber" (Mec. N. CXII-3).

Üçüncü şahıs çokluk: **+olmuşlar = +imişler**

"İşk durur âfet belâ döndürür hâlden hâle, döst elinden piyâle hûş *melâmet olmuşlar*" (YE. 68-4).

3. Hikâye Şeklinde: ol-dı = i-di

a. İsim+oldı

aa. Yalnız isim+oldı

Üçüncü şahıs teklik: **+oldı+Ø**

"hem bilesiz tâ irince Ahmed'e, kimler *ata oldı* vü kimler dede" (M. 115). "dahı *beter oldı* düşmenlikleri, hiç yürütmezlerdi ol serveri" (G. 237). "diñle imdi eydeyim bir bir saña, kim nice *bir oldı* cümle enbiyâ; nice geldi degmesi bir ma'nîye" (G. 71). "ölüme sebep *bu oldı* kim cuhûdlar Zekeriyâyı öldürmek

dilediler" (KE. 143b-8). "meger Hakk te'âlânun irâdeti *eyle oldı* kim sizün habâsetiñüz yir yüzinden götrüle" (Marz. 23b-8). "temâmet 'iysümüz telh idi ol dem, tuğagum *kuru oldı* gözlerüm nem" (HRŞ. 1059). İbrâhim cevmerd idi eger cevmerd degülmişse Hakk te'âlâ İsmâ'îli boğazla dimeyedi pes *ma'lûm oldı* kim İbrâhim cevmerd idi" (KE. 59b-6). "Süleymanun üç kızı varıdı yidi oğlu varıdı gice gündüz ibâtede *meşgûl oldı*" (KE. 142-9). "'Azâzil da'vî kıldı da'vîsi *yalan oldı*, yalan da'vî kılanlarun pes cezâsı 'azâb durur" (YE. 47-5).

Şu misalde, +cA (Eşitlik) ekiyledir:

"Kâbil Hâbili öldürmek ardınca oldı" (KE. 24b-4).

Üçüncü şahıs çokluk: **+ol-dı-lar = +i-di+ler**

"ol ikisi bir anadan toğdılar, ata ana bir *karındaş oldılar*" (KY. 27). "kamu anuñla *hem-'ahd oldılar*, sankim ol şir ü bular *şehd oldılar*" (İSK. 550).

b. Mastar ekiyle: -mAk+oldı

Üçüncü şahıs, teklik: **-mAk+oldı+Ø = -mAk+idi+Ø**

"tarîk-ı 'ışka ne sermâye ne mâl, bular 'ışkıla *olmak oldı* muhâl" (RN. 449).

c. Fiil çekimi+oldı

Üçüncü şahıs teklik olarak:

-(A)r+oldı+Ø = -yor+idi+Ø, -ArdI+Ø

"çünkü ol şâh irdi on dört yaşına, kamu halk and *içer oldı* başına" (M. 271). "gine bir oğlan virdi, on yaşadı İdrîsün şuhûfin *oğur oldı*" (KE. 28b-3).

-Ur-oldı+Ø = +yor+idi+Ø, -ArdI+Ø

"mu'cizâtı zâhir olu başladı, cümle dilde söylenür *oldı* adı" (m. 274).

Ol- Cevheri Fiili İle Oluşan

TEŞKİLLERİN TABLOSU

Bildirme ve Te'kid Fonksiyonlu Teşkiller

		<i>+ola</i> (Müsbet) = +DUr(Ur) <i>olmaya</i> (Menfi) = +degüldür		<i>+olur</i> = +DUr(Ur)	
		İsim+ <i>ola</i> ,+ <i>olmaya</i>	Çekimli fiil+ <i>ola</i>	İsim+ <i>olur</i>	Çekimli fiil+ <i>olur</i>
Birinci Şahıs	Teklik	<i>+ola+m</i>		<i>+olur+am</i>	
	Çokluk	<i>+ola+vuz</i> <i>+dA+ola+vuz</i>			
İkinci +Şahıs	Teklik	<i>+ola+sın</i>	<i>-mİş+ola+sın</i>	<i>+dA+olur+sın</i>	
	Çokluk		<i>-mİş+ola+sız</i>	<i>+olur+sız</i>	
Üçüncü Şahıs	Teklik	<i>+ola+Ø</i> <i>+dA+ola+Ø</i> <i>+dAn+ola+Ø</i> <i>+ñ+ola+Ø</i> <i>+(n)Uñ+ola+Ø</i> <i>+olmaya+Ø</i>	<i>-mAz+ola+Ø</i> <i>-mİş+ola+Ø</i> <i>-mİş+olmaya+Ø</i> <i>-(A)r+ola(gerek)</i> <i>-Ur+ola+Ø</i>	<i>+olur+Ø</i> <i>+dA+olur+Ø</i> <i>+dAn+olur+Ø</i>	<i>-(A)r+olur+Ø</i> <i>-mAk+olur+Ø</i> <i>-mAz+olur+Ø</i> <i>mAz+mI+olur+Ø</i>
	Çokluk	<i>+lAr+ola+lar</i>	<i>-mİş+ola+lar</i>	<i>+da+olur+lar</i>	

Bir cevherî fiil olarak, *ol-* fiilinin Eşik Anadolu Türkçesi metinlerinde oluşturduğu teşkillerden meydana gelen bu tablonun ihtiva ettiği bazı sonuçlar, şu şekilde sıralanabilir:

1. *Ol-* fiilinin, bir cevherî fiil olarak, hem isimlerin bildirme teşkilleri yapıldığı, hem de birleşik fiil çekimlerinde yer aldığı görülmektedir.

2. *Ol-* fiilinin oluşturduğu iki bildirme şekli vardır: +ola, +olur+. Birincisi, daha çok emir-istek eki olarak bildiğimiz, ancak, Eşik Anadolu Türkçesi metinlerinde sık sık ve doğrudan doğruya geniş zaman eki olarak kullanıldığına şahid olduğumuz "-a"; ikincisi ise yine bir geniş zaman eki olan "-ur" ile teşekkül etmiştir. Her iki ekin özelliği olan "geniş zaman" bildirmeleri, *i-* fiilli teşkillerin bakiyyesi olan şahıs bildirme eklerindeki "geniş zaman" bildirme¹ vazifesiyle örtüşmektedir.

3. "ol-a" ve "ol-ur" teşkilllerinden birincisinin daha sık ve daha geniş ölçüde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bunda "-a" vokal ekli olan bu şeklin, bilhassa şahıs ekleriyle birleşme durumları göz önünde bulundurulursa, "-ur" ekli diğer şekle göre pratiğinin daha elverişli olduğu düşünülebilir.

4. *Ol-* fiiliyle oluşup, *i-* fiilinin "ise" şekline tekabül eden iki teşkil mevcuttur: +olsa, +olursa. Bunlardan ikincisi, "ol-ur+i-se" yapısındaki teşekkülüyle, sade bir cevherî fiil kullanışı için garip bir örnek gibi karşılanabilecek ise de, gerçekte, "ise" şeklinin "olur" fiil çekimiyle te'kidine dayanan ve bu yolla fonksiyonu koyulaştırılan bir cevherî fiil kullanımını temsil etmektedir. *Oğuz Kağan* (OK) destanında bulunan "balıkları köp köp ir-diler ir-di OK. 126, 127. "... erdinileri köp ir-diler ir-di OK.264." gibi örnekler, bu defa *i-* fiilli emsalleriyle, "+olur(ı)sa" teşkilinin anlaşılmasını kolaylaştıran fiil çekimlerini ihtiva etmektedir.

5. "az ıduğın HŞ. 977.", "hâkîkat ıduğına ŞD. 102-9.", "fettân ıduğın SF. 3-2." gibi, sarîh bir *ol-* fiili manasıyla, ancak hududu belli kullanışların dışındaki *i-* fiili, bilhassa, fiillerin birleşik çekimlerindeki vazifesiyle daha açık olarak kavranabileceği üzere, "bir hâl üzere bulun-", veya "bir oluş hâlini muhafaza et-", şeklinde izah olunabilecek, statik ve tek manalı bir fonksiyona sahiptir ve bu fonksiyonunu bütün misallerde devam ettirir. *Ol-* fiili ise, sahip olduğu mana çeşitliliği ile münasebetli olarak, *i-* fiilinden daha dinamik ve mürekkeb manalı bir cevherî fiil kullanımına imkân vermektedir. Meselâ "nazle çok iner olsa alınaya yaku gibi ursalar nazleyi inmege komaya MŞ. 48b-4."de, hem "iniyor bulunsa, iner halde bulunsa" yani "ise", hem de "inmeye devam etse" manalarının ikisine birlikte gelmektedir. Yine meselâ "ölüme sebep bu oldu kim cuhûdlar Zekeriyâyı öldürmek dilediler KE. 143b-8."de, hem "sebep bu idi" manası vardır, hem de "sebep olarak bu vuku buldu" manasını muhafaza etmektedir. Demek ki, cevherî fiil

kullanışı için, daha dinamik ve mürekkebe bir mana murad edildiği zaman *i*- fiili yerine *ol*- fiili tercih edilmektedir. Yani bir ifadeyi yapan unsurlar arasında, *ol*- ya da *i*- fiilli cevheri fiil kullanımının tercih edilmesi, bir kısım örnekler için, fonksiyonel olmaktadır.

6. Şüphesiz, çok daha fazla metin taranarak, *ol*- fiilinin cevheri fiil kullanımını gösteren tabloyu, daha da zengin hale getirmek mümkündür. Böylece, meselâ, tabloda yer alamayan "çekimli fiil+(1. şahıs, 2. şahıs)" ve "fiil çekimi+olmuş+(1., 2., 3. şahıslar)" ... gibi kullanışların nünuneleri de tespit edilebilir. Bununla beraber, ortaya çıkan tablodan da anlaşılacağı üzere, "üçüncü şahıs teklik (=ola+Ø, olur+Ø) şekilleri, diğerlerine göre çok fazla ve geniş ölçüde kullanılmışlardır. Bunda, *i*- fiilinin, Ø ekle temsil edilen ve telaffuz değeri olmayan 3. şahısla, birleşemez ve 3. şahıs için kullanılamaz oluşunun payı vardır. Nitekim, *i*- fiili lafzen kaybolmasına rağmen fonksiyonunun yükleyebildiği 1., 2. şahıs bildirme şekillerini yaptığı halde, 3. şahıs için bu görevi geniş ölçüde, *Dur*- fiilinden müştak +*Dur*(Ur) teşkiline bırakmıştır. Eski Anadolu Türkçesi'nde *Dur*- fiilli şekille bu vazifeyi paylaşan şekil, *ol*- fiiliyle yapılan ve yukarıda belirtilen teşkillerdir. Bu durumun, *ol*- cevherî fiilinin oluşturduğu birleşik fiil çekimi teşkilllerinden 3. şahıs kullanışlarının artmış bulunmasında da te'siri vardır.

KULLANILAN İŞARETLER

- () : Eklerde içinde bulunan sesin ya da şeklin ihtiyarî olduğunu gösterir.
- : Fiile eklenmeyi ifade eder.
- + : İsme eklenmeyi ifade eder.
- Ø : Bir ekin lâfzen bulunmayıp, fonksiyon olarak varlığını ifade eder.
- A : a, e (Eklerde, teşkillerde).
- D : d, t (Eklerde, teşkillerde).
- I : ı, i (Eklerde, teşkillerde).
- U : u, ü (Eklerde, teşkillerde).

KAYNAKLAR, KISALTMALAR

- Ahmet Cevat EMRE, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1948.
- Ahmet TOPALOĞLU, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989.
- AKŞ. = Akşemseddin'in Şiirleri : Kemal ERASLAN, "Akşemseddin'in Dini-Tasavvufi Şiirleri", *TDAY 1989*, Ankara 1987, s. 11-85.
- Andreas TIETZE, "Anadolu Türkçesi'nin Kelime Hazinesi ve Tarih Bakımından Tabakalaşması", *VIII. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara 1960, s. 70-76.
- AP. = Aşık Paşa'nın Şiirleri : Agâh Sırrı LEVEND, "Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevîsi: Fakr-name ve Vâsıf-ı hal", *TDAY 1953*, Ankara 1988, 2. baskı, s. 255-253.
- DK. = Dede Korkut : Muharrem ERGİN, "Dede Korkut Kitabı I - Giriş, Metin, Faksimile", TDK Yayınları, Ankara 1989, s. 70-252 ("Metin" kısmı).
- E. A. GRUNİNA, "XIII.-XIV. Yüzyıl Anadolu Anıtlarının Dili Üzerine", *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara 1975, s. 65-71.
- F. Kadri TİMURTAŞ, *XV. Yüzyıl Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977.
- G. = Garîb-nâme : Zeki KAYMAZ, *Aşık Paşa, Garib-name -Dil Özellikleri, Kısmî Trankripsiyon, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Malatya 1989'un "Trankripsiyonlu Metin" kısmı.
- Gürer GÜLSEVİN, *Ahmed-i Dâî, mihtathü'l-Cenne -Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini-* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Malatya 1989, 2. c.
- Hassan = Hassan'dan Manzumeler: F. K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977, s. 201-206.
- HRŞ. = Hürşîd-nâme: Hüseyin Ayan, *Şeyhoğlu Mustafa, Hürşidname (Hürşid u Ferahşad), -İnceleme, Metin, Sözlük, Konu Dizini-*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1979, s. 128-428.
- HŞ. = Husrev ü Şirin: F. K. Timurtaş, *Husrev ü Şirin'in Tenkidli Metni*, İstanbul 1949, Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, Tez: 338, 2. c.
- Hüm. = Hümâmîden Manzumeler: F. K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977, s. 192-200.

- Işk. = 'Işk-nâme: *Mehmed, Işkname (H. 800)*, Paris Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, no: 604, nüshasından, Sedit Yüksel'in taraması, TDK. Tarama Sözlüğü: V (O-T), Ankara 1971, *ol-* maddesi.
- İSK. = İskender-nâme: Ahmedî, *İskender-name, İnceleme, Tıpkıbasım*, Yayınlayan: İsmail Ünver, TDK yayınları, Ankara 1983'deki nüsha: 1b-75b varak.
- Jean DENY; *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, Beşinci Fasikül, s. 332-334.
- KBD. = *Kadı Burhaneddin Divanı, Tıpkıbasım*, TDK. Yayınları, Ankara 1941.
- KE. = *Ḳıṣâs-ı Enbiyâ: İsmet Cemiloğlu, XIV. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK. Yayınları, Ankara 1994, s. 118-244.
- Kel. = *Kelile ve Dimne: Kul Mes'ud, Kelile ve Dimne*, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli No: 1897 nüshasından, Dehri Dilçin'in taraması, TDK. *Tarama Sözlüğü: V (O-T). C.*, Ankara 1971, *ol-* maddesi.
- KY. = *Ḳıssa-ı Yûsuf: Leylâ Karahan, Erzurumlu Darir, Kıssa-ı Yusuf (Yusuf u Züleyha)*, TDK. Yayınları, Ankara 1994, s. 134-319 ("Metin" kısmı).
- Leyla KARAHAN; *Erzurumlu Darir, Kıssa-ı Yusuf (Yusuf u Züleyha), İnceleme-Metin-Dizin*, TDK. Yayınları, Ankara 1994.
- M. = *Mevlid: Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*, Hazırlayan: Faruk Timurtaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, 3. baskı.
- Marz. = *Marzubân-nâme Tercümesi: Zeynep Korkmaz, Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzuban-name Tercümesi -İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım-*, Ankara 1973, ("Metin" kısmı).
- Mecdut MANSUROĞLU, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi", *TDED*, İstanbul 1951, IV/3, s. 215, 229.
- Mec.N. = *Mecmu'atü'n-Nezâir: Mustafa Canpolat, Ömer bin Mezid, Mecmu'atü'n-Nezair*, TDK. Yayınları, Ankara 1982, s. 17-250 ("Metin" kısmı).
- M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 3. basım, İstanbul 1981.
- M. Fuad KÖPRÜLÜZADE, "Anadolu Türk Dil ve Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış I (XIII. ve XIV. asırlar)", *Yeni Türk Mecmuası*, Ocak 1933, Sayı: 4, s. 277-292, II (XV. asır), Şubat 1933, Sayı: 5, s. 375-394.
- M. Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dilbilgisi -Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş-*, Ankara 1964.

- MŞ. = *Müntehab-ı Şifa: Zafer Önler, Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifa I -Giriş, Metin-*, TDK. Yayınları, Ankara 1990, s. 8-206 ("Metin" kısmı'nın Malatya nüshasına ait olanı).
- Muharrem ERGİN, *Türk Dilbilgisi*, Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1980.
- OK. = *Oğuz Kağan Destanı: Reşit Rahmeti ARAT (W. Bang'la birlikte), Oğuz Kağan Destanı*, 1000 Temel Eser, No. 31, Devlet Kitapları, İstanbul 1970, IV+39 s.
- Reşit Rahmeti ARAT, *Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair*, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-17 Nisan 1956, Ankara 1960, s. 225-232.
- RN. = *Risâletü'n-Nushiyye: Mustafa Tatçı, Risaletü'n-Nushiyye, Tenkidli Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 26-137 ("Metin" kısım).
- Saadet ÇAĞATAY, "Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar", *DTCFD II/2*, Ankara 1944, s. 297-312.
- Sadettin ÖZÇELİK, *Nidâyî, Menafüü'n-nâs -Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1990, 3 cilt.
- SF. = *Sâfi'den Manzumeler: F. Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977, s. 149-167.
- ŞD. = *Şeyhi Divanı: Şeyhî Divanı, Tıpkıbasımı*, TDK., İstanbul 1942.
- Şerif Ali BOZKAPLAN, 'Abdî Mûsâ, *Câmâsb-nâme -Dil Özellikleri, Kısmi Transkripsiyon, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1989, 2. cilt.
- Şirazi = *Şirazi'den Manzumeler: F. K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977, s. 210-243.
- Tahir Nejat GENCAN, *Dilbilgisi*, 4. baskı, Ankara 1979.
- Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, 3. basılış, Ankara 1990.
- Tes. = *Teshil: Zikri Turan, Hacı Paşa (Celaleddin Hızır), Teshil -Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1992, 1. cilt, s. 412-610 ("Metin" kısmı).
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK. Yayınları, Ankara 1988.
- Türk Dil Kurumu, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V (O-T)*. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1971.
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. C., 2. baskı, "Eski Anadolu Türkçesi" kısmı (Yazan: F. Kadri TİMURTAŞ), Ankara 1992, s. 120-146.

- Ulvi = *Ulviden Manzumeler*: F. K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1977, s. 254-272.
- Vecihe HATİBOĞLU, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 4. baskı, Ankara 1982.
- Yadigar = Yâdigâr-ı İbni Şerif: Ali Çelebi bin Şerif, Yadigar-ı İbni Şerif, (Aşir Efendi Kitaplığı no: 734'deki nüsha)'dan Kıyamettin Burslan'ın taramasıyla, Tarama Sözlüğü V (O-T). cilt, Ankara 1971'deki alıntılar.
- YE. = *Yunus Emre Divanı*: Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı, -Tenkidli Metin-*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 16-416.
- Zeki KAYMAZ, *‘Âşık Pâşâ, Garib-name, -Dil Özellikleri, Kısmi Transkripsiyon, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1989.
- Zeynep KORKMAZ, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK. Yayınları, Ankara 1992.
- , *Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi, -İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım-*, Ankara 1973 ("Sözlük" kısmı).
- , "Selçuklular Çağı Türkçesi'nin Genel Yapısı", *TDAY* 1971, 2. baskı, 1989, s. 16-35.
- Zikri TURAN, *Hâcî Pâşâ (Celâleddin Hızır), TESHİL, -Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini-*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1992, C. II.